

ВРАДІЇВСЬКА ХЛІБОРОБСЬКА РЕСПУБЛІКА

Розглянуто процес становлення та існування у 1919 р. селянського формування – Владіївської Хліборобської республіки. Її керівництво підтримало Директорію, діяло в контексті антибільшовицьких повстань. З діяльністю республіки пов'язана доля відомого повстанського отамана Лиха-Бондарука.

Ключові слова: республіка, повстанський рух, селяни, антибільшовицька боротьба.

Рассмотрен процесс становления и существования в 1919 г. крестьянского формирования – Владивской Хлеборобской республики. Ее руководство поддержало Директорию, действовало в контексте антибольшевистских восстаний. С деятельностью республики связана судьба известного повстанческого атамана Лыха-Бондарука.

Ключевые слова: республика, повстанческое движение, крестьяне, антибольшевистская борьба.

Becoming and existence is considered in 1919 peasant forming – Vradiivska of the Tilling republic. Her guidance supported Directory and operated in the context of antibolshevist revolts. With activity of republic the constrained fate of the known insurgent ataman Misfortun-Bondaruk.

Key words: republic, insurgent motion, peasants, antibolshevist fight.

Селянський повстанський рух в Україні, незважаючи на значну кількість наукової та краєзнавчої літератури, до цього часу є недостатньо вивченою сторінкою історії. Особливо важливою є проблема селянських республік, які виникали в роки національно-демократичної революції на території України і боролися проти різних влад. Самоорганізація селян в ті часи зростала разом із посиленням національної свідомості. Проте, селянські республіки не набули своєї організаційної довершеності. Навіть під час найвищих проявів селянського руху – збройних повстанських виступів, селяни віддавали перевагу місцевим, а не загальноукраїнським інтересам.

В історичній літературі описані селянські республіки, такі як Висунська, Баштанська [1; 2; 3], Мліївська [4], Медвинська [5] та Холодноярська [6; 7]. А от діяльності Владіївської Хліборобської республіки приділено значно менше уваги. Спеціально Владіївській республіці не присвячено наукових досліджень, але згадки про неї є в ряді публікацій В. Шкварця [8; 9], Ю. Котляра [10], М. Ковальчука [11] та «Історії міст і сіл Української РСР. Миколаївська область» [12].

Події Владіївської Хліборобської республіки слід розглядати в контексті антибільшовицьких повстань, що розгорнулися на Півдні України навесні-влітку 1919 р. Причинами антибільшовицького повстанського руху послужили прорахунки політики радянської влади в економічних та політичних питаннях. Аграрна проблема, на думку селянства, не була вирішена – продзагони забирали вирощений селянами хліб, торгівля ним вважалась державним злочином. Не вирішувалися національні та релігійні питання, проводилася примусова мобілізація в Червону армію. Позитивним моментом стала передача частини землі селянам, але користуватися нею було практично неможливо через політику «воєнного комунізму» (продрозверстка, насадження комун). Не покращило ситуації і розширення селянства – класова політика, яка включала натравлювання одних верств села на інші. Стихійний рух проти комун та продрозверстки радянська історіографія вважала «куркульським бандитизмом». Селянські виступи називали «антирадянськими», хоча більшість антибільшовицьких повстань були демократичними і радянськими. Про це свідчать і їх гасла: «Геть комуністів і

чрезвычайку!», «Вся влада селянству!», «Ради без комуністів і ЧК» [13, с. 9]. Здійснення і придушення повстань супроводжувалися насильством і кровопролиттям.

Чисельні партизанські загони тримали під контролем велику територію Південної України, де спалахували антибільшовицькі повстання [14, с. 195] різних типів. Враховуючи тенденцію збільшення кількості повстань з травня по липень і їх поступове затухання до серпня 1919 р., нами було підраховано, що навесні 1919 року на Півдні України було 68 повстань, а влітку – біля 170 [15].

Найбільше повстань антибільшовицького напрямку були селянськими. Деякі з них, незважаючи на стихійність під час формування, досягли високого рівня організації, що проявився у створенні самоврядних формувань – «республік». Республіка – форма політичного устрою, де джерелом усіх видів влади є народ і вищі органи державної влади обираються громадянами на певний термін [16, с. 325]. В період існування Давньоруської держави, згадуючи про республіканський устрій, найчастіше описують Новгород та Псков, свідомо чи підсвідомо забуваючи про те, що основи республіканської форми правління були закладені як мінімум, у VII – VIII ст. на території України під час переростання у східних слов'ян органів племінного управління в державні органи влади [17, с. 25].

Республіканський устрій на прикладі легендарної давньоруської Тухольщини показав у історичній повісті «Захар Беркут» І. Франко. У ній змальовано протистояння прадавнього вічевого (республіканського, демократичного) устрою з князівсько-боярським на тлі запеклої боротьби з монголо-татарським нашествям. І. Франко передусім цікавила не достовірність опису історичних фактів, а поетичне піднесення ідеалу громадської, духовної і природної цільності особи і народу як важливої діяльної сили суспільного розвитку. Запорукою прогресу (Сторожем) виступають громадянська активність і солідарність усіх членів суспільства [18, с. 464]. Таким чином, І. Франко змалював майже ідеальний республіканський устрій Тухольської республіки, яка посправжньому турбується про кожного із

своїх громадян, вирішує всі питання за справедливими «наказами» пращурів. Головною ідеєю твору І. Франка «Захар Беркут» була спроба показати прагнення народу до свободи, до республіки. Адже сила українського народу, його непереможність – в єдності, згуртованості, любові до рідної землі. Повість про Тухольську республіку – «Захар Беркут» була написана за короткий час (з 1 жовтня по 15 листопада 1882 р.) [19]. Геній І. Франка напророчив створення через якихось 37 років по всій території України великої кількості республік, коли українці в тяжкі часи боротьби з різними ворогами «згадали» прадавні закони існування громад і республіканського устрою.

Однією із таких республік і була Врадіївська Хліборобська республіка на Миколаївщині, яка була проголошена на початку червня 1919 р. Син кривоозерського поміщика Люстгартена [12, с. 362] (тестя якого був другом К. Колоса [20, арк. 109]) організував повстання [20, арк. 70] проти більшовицької влади. Повстанці оволоділи Кривим Озером та Врадіївкою і проголосили «Хліборобську республіку», територія якої простяглася вздовж залізниці та долини річки Кодима від Любашівки на схід до Голти та Богополя [11, с. 125]. Повстання підтримала переважна більшість селян, що були невдоволені політикою «воєнного комунізму». Головнокомандуючим військових загонів «республіки» став колишній штабс-капітан К. Колос [21, с. 44], а начальником загону кінноти – колишній вахмістр гусарського полку С. Мокряк [11, с. 125]. Комендантом Великої Врадіївки був Люстгартен. Його заступником – вчитель Т. Чапленко, а діловодами – О. Гедецький та Бортко [20, арк. 70].

Керівництво Врадіївської Хліборобської республіки оголосило про співробітництво з Директорією УНР та спільну боротьбу проти радянської влади більшовиків і денікінців [11, с. 125]. Тому, для інспектування збройних сил «республіки» до Великої Врадіївки прибув К. Бондарук [11, с. 125] – дорадник Запорізької армійської групи Директорії УНР, а в майбутньому – відомий отаман Лихо-Бондарук [22].

У цей час регулярні частини радянської 45-ї дивізії (пізніше названої Сиваською)

разом із загонами «чекістів», комсомольців та партизан Т. Гуляницького розпочали військові дії проти військ Директорії УНР, які дислокувалися на Півдні України. Спочатку натиск більшовицьких частин успішно стримувався. Як би надалі розвивалися події, судити важко, однак несподівана зрада начальника загону кіннотників С. Мокряка поставила українські частини у вкрай скрутне становище. К. Колос, зваживши на нерішучі дії партизанів Т. Гуляницького та згадавши колишні «хитання» останнього між українськими патріотами та більшовиками, направив С. Мокряка з невеликим кавалерійським загonom на залізничну станцію Заплази (західніше Любашівки) для перемовин з Т. Гуляницьким, щоб схилити того на бік «Врадійської Хліборобської республіки», але сталося все навпаки. Т. Гуляницький схилив С. Мокряка до зради і той перейшов на бік більшовиків. С. Мокряк виказав схеми розташування українських військ і повстанців [11, с. 125].

Внаслідок зради, бій з повстанцями Врадійської Хліборобської республіки у липні 1919 р. поблизу станції Заплази завершився перемогою більшовицьких загонів Т. Гуляницького та І. Базарного [9, с. 88]. Армійська група М. Омеляновича-Павленка була змушена відступати. Кінний полк А. Гулого-Гуленка був розпорошений по різних ділянках фронту, проте його основній частині вдалося прорватися до Савранських лісів. До Голованівського лісу з боями відійшли і залишки загону К. Бондарука та частина кіннотників «Врадійської республіки». А сама територія «Врадійської Хліборобської республіки» була захоплена більшовицькими військами. Зрадникові С. Мокряку спеціальна колегія армійської групи генерала М. Омеляновича-Павленка винесла смертельний вирок [11, с. 125].

Підтримали «республіку» у Великій Врадіївці селяни Лисої Гори. Вони намагалися пошкодити залізницю, по якій рухалися більшовицькі частини. Зустрінуті вогнем бронепоезда (командир Т. Гуляницький), повсталі були змушені відступити. Їм вдалося полонити 6 червоноармійців і одного матроса з команди бронепоезда, яких пізніше стратили [23, арк. 28].

У подальшому, учасники «Врадійської Хліборобської республіки» зустрілися у

1921 р., коли піднялася нова хвиля антибільшовицької боротьби. К. Бондарук став головнокомандувачем Південної оперативної округи Повстансько-партизанського штабу Головного отамана С. Петлюри і його було направлено через Румунію на Херсонщину [24, с. 100]. К. Бондарук разом з курінним отаманом І. Нагорним – уповноваженим штабу головної розвідки та військовим інструктором трьох повітів: Єлизаветградського, Ананьївського і Вознесенського [20, арк. 60] – перетнув кордон у районі Бендер. Звідти добрався до Одеси, де протягом тижня налагоджував зв'язки з підпільними українськими та білогвардійськими групами, домовляючись про спільні дії, явки та паролі. Потім перебазувався до Тирасполя, у якому три дні проводив таку ж роботу. Із Тирасполя до залізничної станції Заплази К. Бондарук та І. Нагорний доїхали потягом, а звідти вже верхи на заздалегідь підготовлених конях дісталися до Савранських лісів, де дислокувалася повстанська дивізія отамана С. Заболотного. Діяльність С. Заболотного на Півдні України, зокрема, в районі Кривого Озера, відома ще з лютого 1919 р. [25, арк. 84]. Повстанська дивізія сформувалася у 1920 р. після розгрому армійської групи М. Омеляновича-Павленка із її залишків, поповнюючись місцевими жителями, які піднялися проти більшовицької влади. Керівниками значного повстанського формування стали отамани С. Заболотний та Я. Кощовий. Більшість повстанських загонів на Одещині були об'єднані у велике угруповання, яке мало назву «Чорноморського війська» або «Наддністрянської дивізії». Цим з'єднанням керував отаман С. Заболотний, який був фігурою номер один у повстанському русі на Одещині [26, арк. 2].

Прибувши до дивізії С. Заболотного, К. Бондарук здійснив її інспектування, дав настанови по організації полків та штабів повстанських загонів, провів інструктивну нараду з командирами повстанських з'єднань, що дислокувалися у навколишніх повітах: П. Степовим, Я. Кошовим, якого К. Бондарук призначив командиром Кривоозерської дивізії, Д. Свищом, Г. Деренчуком та С. Заболотним. Під час наради були розглянуті списки міліціонерів, що відзначалися особливою жорстокістю серед місцевого населення. Так було знайдене прізвище

начальника міліції 7-го округу С. Мокряка [11, с. 127]. Смертельний вирок зрадникові виконали повстанці К. Бондарука через декілька днів [20, арк. 69]. Тіла С. Мокряка і міліціонерів знайшли в невеликому яру неподалік від залізниці в десяти верстах на захід від Великої Врадіївки [11, с. 129].

Залишки загону К. Колоса діяли в районі с. Велика Врадіївка і роз'їзду Сирове у 1921 р. [8, с. 67], де повстанці підпалили

кілька хат активістів. Для боротьби із загоном К. Колоса з Одеси у Велику Врадіївку було направлено спеціальний кавалерійський загін на чолі з В. Малофіївським [9, с. 88].

Таким чином, серед подій повстанського руху на Півдні України слід виділити діяльність Врадіївської Хліборобської республіки, яка підтримала Директорію УНР. З діяльністю «республіки» пов'язана доля отамана Лихо-Бондарука.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Котляр Ю. В. Повстанський рух селян Півдня України. Висунська і Баштанська республіки (1919-1920 рр.) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв : ПП «Спрінт – прінт», 1999. – 117 с.
2. Котляр Ю. В. 1919. Висунська і Баштанська республіки (До 90-ї річниці проголошення) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв : Вид-во Ірини Гудим, 2010. – 48 с.
3. Котляр Ю. В. Висунська і Баштанська республіки (до 90-ї річниці проголошення) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2010. – Исторична бібліотека ЧДУ. – Кн. 3. – 92 с.
4. Чос В. Мліївська республіка / В. Чос // Нова Січ. – 2007. – 7 листопада.
5. Щербатюк В. Медвинське антибільшовицьке повстання 1920 року / В. Щербатюк // Вісник Академії праці та соціальних відносин. – 2009. – № 4. – С. 163-168.
6. Коваль Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю / Р. Коваль. – К. : «Діокор», 2001. – 288 с.
7. Пономаренко М. Холодноярська республіка / М. Пономаренко // Черкаський край – земля Богдана і Тараса. – К. : Українські пропілеї, 2002. – С. 486-497.
8. Шкварець В. П. Українська національно-демократична революція і боротьба за незалежність на Миколаївщині (1917-1921) / В. П. Шкварець. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 120 с.
9. Шкварець В. П. Селянські повстансько-партизанські політичні утворення (формування) державного типу в Миколаївському краї / В. П. Шкварець // Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. – Миколаїв : ОПППО, 2011. – С. 81-91.
10. Котляр Ю. В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917-1925) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв-Одеса : ТОВ ВіД, 2003. – 196 с.
11. Ковальчук М. Катеринка на Кодимі. Историчні розповіді про виникнення та розвиток села / М. Ковальчук. – Катеринка : ВЦ «Маторін», 2006. – 190 с.
12. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область / гол. редкол. В. О. Васильєв. – К. : УРЕ АН УРСР, 1971. – 772 с.
13. Деникинское подполье в Николаеве (Введение) // Летопись революции. – 1926. – № 3-4. – С. 7-9.
14. Директивы командования фронтов Красной Армии (1917-1922): Сб. док. в 4 т. – М. : Воениздат, 1972. – Т. 2. Март 1919 – апрель 1929 г. – 804 с.
15. Підраховано за: Верстюк В. Ф. Внутренний фронт: стратегия и тактика борьбы / В. Ф. Верстюк // Украина в 1917-1921 гг. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 111-112; Лихолат А. В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917-1922) / А. В. Лихолат. – К. : Політвидав УРСР. – С. 350.
16. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К. : Вища школа, 2002. – 430 с.
17. Шевчук В. Історія української державності / В. П. Шевчук, М. Г. Тараненко. – К. : Либідь, 1999. – 480 с.
18. Історія української літератури. – К. : Наукова думка, 1987. – Т. 1. Дожовтнева література. – 632 с.
19. Франко І. Я. Захар Беркут / І. Франко // Вибр. твори. – Львів : Каменяр, 1977. – С. 21-178.
20. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), спр. 44224, т. 6.
21. Мушинський П. Трифон Маркович Гуляницький / П. Мушинський. – Одеса : Маяк, 1970. – 84 с.
22. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії / Р. Коваль. – Режим доступу: http://unknownwar.info/----33--_435/?p=34.
23. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13.
24. Мазепа І. Україна в вогні й бурі революції. 1917-1921: В 3 т. / І. Мазепа – Прага : Українське вид-во «Пробоем», 1943. – Т. III: Польсько-український союз. Кінець визвольних змагань У.Н.Р. – 245 с.
25. ГДА СБ України, спр. 66646, т. 17.
26. Державний архів Одеської області, ф. П-3, оп. 1, спр. 14.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., професор **П. М. Тригуб**